

ЗБРОЯ ДАКІВ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ

У районі верхньої течії р.Тиси відомі десятки пам'яток дакійської культури I ст.до н.е. - I ст.н.е., ключовими серед яких є Малокопанське городище і Земплінський археологічний комплекс (городище, могильник, святилище).

Малокопанське городище, відкрите наприкінці XIX ст. І.Мігаліком (1893), з 1977 року вивчається експедицією Ужгородського університету на чолі з В.Г.Котигорошко (1998, с.110).

Земплінське місцезнаходження досліджувалося у 1931 - 1932 рр. Ш.Янишак (1935, с.70-73), 50-х рр. - К.Анделем (1955, с.795-799), 1955 - 1957, 1962 рр. - Б.Бенадіком (1965, с.76, 89-90), 1958 - 1961, 1963 рр. - В.Будінскі - Кричка (1990, с.245-344), 1970, 1974 рр. - М.Ламіовою - Шмієдловою (1975, с.61), 1984 р. - Д.Чинловічем (1985, с.75-77).

Під час розкопок цих пунктів отримано величезну кількість речового матеріалу (кераміка, знаряддя праці, побутові речі, зброя, прикраси, монети).

На загальному фоні речових джерел виділяються предмети озброєння, які складають окрему групу. Вона представлена наступальними (меч, списи, стріли) і захисними (щити, кольчуги) видами зброї. Всього це 77 знахідок, аналіз яких подається нижче.

Мечі. Відомо два екземпляри з поховань 78, 128 Земплінського могильника (Budínský - Kříčka, Lamiova - Schmieđlova, 1990, p.280). Знахідки відносяться до типу двосічних мечів. Їх довжина 91,0 - 95,0 см, ширина леза 6,0 - 7,0 см (рис.1, 1-2). Довжина екземплярів свідчить, що вони більше пристосовані для рублячого удару. Наявність у комплексах поховань з мечами щор доводить, що дана зброя використовувалась кінними воїнами. І.Вернер (1977, с.367-369, 386) вважає, що мечі виготовлені в Норикві. Відзначимо, що технологія виробництва нориківської сталі, закладена в середині I тис.до н.е. кельтами, не мала собі рівних в Європі (Бахс, 1987, с.147).

За хроноіндикаторами поховань В.Будінскі - Кричка і М.Ламіова - Шмієдлова (1990, p.280) датують земплінські знахідки першою половиною I ст.н.е. В.Г.Котигорошко (1994, fig.1, 18) зауважує хронологічні межі застосування цих екземплярів до першої чверті I ст.н.е.

На мечях відсутні перехрестя і наверхня. На думку О.В.Обельченко (1978, с.120) меч без перехрестя і наверхня незручний, тому що при рублячому ударі вислизав з руки, а при колючому - рука могла ковзнути по лезу. Н.И.Соколовський (1954, с.155) стверджує, що перехрестя і наверхня обов'язково були на всіх мечях, але не збереглися в тих випадках, коли матеріалом для них виступала деревина. Можливо, саме цим пояснюється відсутність перехрестя і наверхня на земплінських знахідках.

Списи. Відомі за знахідками наверхня і втовків.

Наверхня списів. Виділяються в дві групи: втульчасті і черешкові. **Втульчасті** представлені 29 екземплярами трьох типів.

Тип I. Наверхня з пером листоподібної форми, в розрізі перо ромбічне. Довжина екземплярів 11,0 - 25,0 см (рис.2, 1).

Тип II. Наверхня з листоподібною формою пера з чітконираженим рубцем посередині. Довжина екземпляра 20,3 см (рис.2, 2).

Тип III. Наверхня з пером листоподібною форми, в розрізі ліноподібні. Довжина екземплярів 13,0 - 22,0 см (рис.2, 3).

Аналогії втульчастим наверхням списів Верхнього Потісся відомі в речових комплексах кельтських опідумів і поховань (Бідрія, 1971, рис.29, 25-27, 33-41), на дакійських городищах Трансільванії (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.133, fig.70, 2-3, 7, 10-13, 20-21, 24-27), в пухівській (Pieta, 1982, taf.XVII, 9-10, 12-13) і шеворській (Козак, 1984, с.26-27) культурах.

Черешкові наверхня списів представлені екземпляром з Малої Кошани. Наверхня довжиною 13,0 см з пером листоподібною форми, в розрізі ліноподібне (рис.2, 4).

Втовки. Це конічні гостроконечні втулки, відковані з залізних пластин, які кріпились на нижню частину ретинця списа. Відомо два екземпляри з Малокопанського городища. Їх довжина 6,5 - 8,0 см (рис.2, 5). Аналогії зустрічаються на пам'ятках доримської Дакії (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.135, pl.68, 27-30; 73, 1-5, 7-9) і в речових комплексах пухівської культури (Pieta, 1982, taf.XVII, 34-36).

Наверхня стріл. Виділяються в дві групи: втульчасті і черешкові. Втульчасті представлені 25 екземплярами трьох типів.

Тип I. Наверхня з витягнутим пером листоподібною форми, в розрізі ліноподібне. Довжина наверхня 7,0 - 7,5 см (рис.2, 6).

Тип II. Наверсія з трьохгранним пером з крильцями. Довжина екземпляра 8,1 см (рис. 2, 7).

Тип III. Наверсія з вигнутим, трикутним пером з крильцями, розріз ліноподібний. Довжина екземплярів 3,6 - 8,1 см (рис. 2, 8).

Аналогії вгудьчатим наверсям стріл Верхнього Потисся відомі на кельтських (Відзіля, 1971, рис.29, 1-5), дакійських (Moscalu, 1977, p.336, fig.9, 1-6, 14-17) і пухівських (Pieta, 1982, taf.XVII, 16-25, XXXII, 5-7) поселеннях.

Черешкові наверсія стріл, представлені 10 екземплярами, виділяються в два типи.

Тип I. Наверсія з ланцетоподібним пером, в розрізі ліноподібне. Черешок в розрізі має форму кола. Довжина екземплярів 3,7 - 8,5 см (рис.2, 9).

Тип II. Наверсія з трьохгранним пером, грань трикутної форми. Черешок складає майже половину загальної довжини екземплярів. Довжина наверсія 4,0 - 6,3 см (рис.2, 10).

Аналогії черешковим наверсям стріл Верхнього Потисся відомі на пам'ятках доримської Дакиї (Ursachi, 1995, pl.45, 17,25,29), де датуються I ст.до н.е. - I ст.н.е. (Ghodaric, Jaroslavschi, 1979, p.136).

Щити. Відомі залишки чотирьох щитів. Представлені умбонами і рукоятками.

Умбони виділені в три типи.

Тип I. За класифікацією М.Яна (1916, s.155) тип 3а. Призмистий, овальної форми, з трохи виділеним тарчем. Основа (діаметр 18,0 см) чотирма закладками кріпилася до щита. Висота умбона 6,0 см (рис.3, 1). Виконаний за півнолатинською схемою (Budínský - Kříčka, Lambová - Schmiedlova, 1990, p.282). В комплексі поховання 72 Земплінського могильника з цим умбоном входила рукоятка щита типу Ян9.

Тип II. Умбон конічної форми з циліндричною шийкою, поля широкі. Тарч не виділяється. Діаметр основи 18,2 см, висота умбона 12,0 см (рис.3, 4). Відноситься до типу Ян5. В.Будінські - Кричка і М.Ламбова - Шмідлова (1990, p.282) датують умбон I ст.н.е., а В.Г.Котигорошко (1994, p.314) обмежує хронологічний діапазон існування екземпляра періодом чверто I ст.н.е. Аналогії відомі в речових комплексах гето - дакійських городищ I ст.до н.е. - I ст.н.е. (Istvanovits, Kulcsar, 1992, tab.III).

Тип III. Два умбони (Земплія, Мила Копаня) конічної форми, з конічною шийкою і трохи виділеним тарчем. Діаметр основи першого 16,0 см, другого - 19,0 см, висота 6,7 см і 7,5 см відповідно (рис.3, 3,6). Земплінський екземпляр походить з поховання 70, в комплекс якого входили наверсія списів, пружинні ножиці і рукоятка щита типу Ян 9. Подібні умбони відомі в речових комплексах дав. де датуються I ст.до н.е. - I ст.н.е. (Betsiu, Iosifaru, Diaconescu, 1993, p.152-155, pl.IV, 4), а в германських похованнях Костолна при Дунаї виступають з фібулами А 68, ковшами Е 140 (Kolnik, 1980, s.97-98, 106-107,111), тобто речами другої половини I ст.н.е.

На основі археологічних матеріалів Верхнього Потисся ми не можемо реконструювати розміри і форму дакійських щитів, але, ймовірно, вони були аналогічні зображенням на сценах ХСІІІ, ХСV-ХСVІІІ, ХХV, ХХХІ, LXX-LXXI, LXXIV-LXXV, LXXXII, СХІІІ-СХVІ колони Траяна овальним щитам кельто - галатського типу з умбонами в середній частині (Sihogius, 1896).

Кольчуги. Перші екземпляри з'являються в регіоні Верхнього Потисся з приходом кельтів, про що свідчать матеріали могильника Чумешть (Rusi, Bandula, 1970, pl.VI-XIV). Кольчуги відносились до найбільш дорогих видів захисного озброєння, чим пояснюється доволі рідке знаходження їх на пам'ятках (Budínský - Kříčka, Lambová - Schmiedlova, 1990, p.283-286). Як правило вони входять в інвентар поховань вождів і знатних воїнів (Crigan, 1977, p.426-427). Прикладом може бути поховання воїна в кургані 4 біля дна Попешть. Разом з кольчугою до поховального інвентаря входив меч, щит, шолом і інші речі (Vulpe, 1976, p.193-215, fig.15).

Кольчуги даків у Верхньому Потиссі відомі в похованні 78 Земплінського могильника і в ур.Середній Грунок біля Малокопанського городища. Металографічним аналізом земплінського екземпляра встановлено, що кільця (діаметр 0,8 - 0,9 см) виготовлені з високовуглецевої сталі з підвищеним вмістом кремнія. Це задовільняє вимоги, поставлені захисним функціям кольчуги. Матеріал екземпляра створено зварюванням декількох напівфабрикатів, дріт виготовлявся гарячим волочінням (Longavetrová, Longauer, 1990, s.355). Малокопанську кольчугу виготовлено з залізних кілець діаметром 1,2-1,4 см (Пеняк, 1980, s.126-127).

Металографічний аналіз зброї Земпліни і Малої Копани дозволив зробити висновок, що технологія виробництва озброєння на цих пунктах доволі близька (Mihok, Kotigoroško, Holly, Příbulová, Cendel, 1995, s.65-88). Це свідчить про формування певної техніки виробництва в середовищі дакійських городищ I ст. до н.е. - I ст. н.е.

Виходячи з даних археології, отриманих за останнє сторіччя, можна стверджувати, що військо даків складало піхота і кіннота. Про наявність контингенту дакійської кінноти в Верхньому Потиссі свідчать знахідки шпор. Лише в Малій Копани відомо 16 екземплярів (Прохненко, 2000, с.78, рис.4, 1-10; 5, 1-4). Дакійська кіннота була представлена легкоозброєними вершниками, про що свідчить інвентар земштинських поховань і сцени XXI, XXXI колони Траяна (Cihorius, 1896).

У комплект наступальної озброєння дакійських піхотинців Верхнього Потисся входили списи з довжиною наверх 11,0 - 25,0 см. В окремих випадках на нижню частину ратища насаджувалася вток. Списи з наверхами невеликих розмірів могли використовуватись і як металеві зброя - дрючки.

Серед іншої наступальної зброї найбільш широко представлені наверхи стріл. Аналізуючи верхньопотиські екземпляри, відзначимо появу "бронейітих" наверхів (тип П втульчастих). Випустити стрілу з таким наверхом можливо було лише з "сарматського" довгого луку (більше 1,0 м в розігнотому стані). У регіоні Карпат подібний лук з'явився з проникненням сарматських племен і поступово витіснив "скіфський" короткий лук (0,6 - 0,8 м) (Хизанов, 1971, с.28-35).

Захисне озброєння представлене залишками щитів (умбони, оковки) і кольчугами. У Верхньому Потиссі відомі фрагменти від чотирьох щитів. Незначна кількість знахідок пояснюється тим, що більшість щитів не мали умбонів, а деревина і шкіра не збереглися.

Аналіз зброї даків Верхнього Потисся і приведення аналогій з пам'яток доримської Дакії дозволяє зробити висновок, що в своїй основі це озброєння не носить етнічного навантаження, тому що розповсюджене на територіях різноетнічних культур не тільки в Карпатському ареалі, а і в суміжних областях Європи. Хоча в Верхньому Потиссі нема в наявності кривих дакійських щабель, але саме вони були типово дакійською зброєю, про що свідчать зображення колони і трофею Траяна.

Бакс К. Богатство земных недр. - М., 1987. - 147 с.

Бідзіля В.І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. - К., 1971. - 182 с.

Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. - К., 1984. - 95 с.

Котигорошко В.Г. Исследование Малокопанского городища в 1995 - 1996 гг. // *Saratica - Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів.* - Ужгород, 1998. - Вип.5. - С.109-128.

Обельченко О.В. Мечи и кинжалы из курганов Согда // *СА.* - 1978. - №4. - С.115-127.

Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI - XII ст. - К., 1980. - 180 с.

Прохненко І.А. Зброя з дакійського городища Мала Копаня // *Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія історія.* - Ужгород, 2000. - Вип.5. - С.76-80.

Сокольский Н.И. Боспорские мечи // *МИА.* - 1954. - №33. - С.155.

Хизанов А.М. Очерки военного дела сарматов. - М., 1971. - 171 с.

Andel K. Pozdne latenske sidliste v Zempline na vychodnom Slovensku // *AR.* - 1955. - 7. - S.795-799.

Benadik B. Die spatlatenezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei // *Germania.* - 1965. - 43. - S.63-91.

Berciu D., Iosifaru M., Diaconescu M. Discooperiti si insemnari de la Buridava dacica, XI // *Thrace - Dacia.* 1993. - XIV. 1- 2. - P.149-156.

Budinský - Krička V., Lamiová - Schmiedlova M. A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplin // *SA.* 1990. - XXVIII. - 2. - S.245-344.

Caplovič D. Výsledky výskumu hradiška v Zempline // *AVNS.* 1984. - Nitra, 1985. - S.75-77.

Cihorius C. Die Reliefs der Traianssaule. - Berlin, 1896.

Crîșan I.H. Burebista și epoca sa. - București, 1977. - 531 p.

Istvanovits E. Kulesar V. Pajzsos temetkezések a Dunától Reletre eső Karpat - medencei Barbaricumban // *NJAME.* - 1992. - XXX - XXXII. - Old.47-96.

- Glodaria I., Jaroslavschi E. Civilizatia fierului la daci (sec. II i.e.n. - I.e.n.). - Cluj - Napoca, 1979. - 188 p.
- Jahn M. Die Bewaffung der Germanen in alteren Eisenzeit // Wurzburg, 1916. - 204 s.
- Janšák S. Praveke sídliska s obsidianovou industriou na východnom Slovensku. - Bratislava, 1935.
- Kolník T. Römzeitliche Grabfelder in der Slowakei. - Bratislava, 1980. - 331 s.
- Kotigoroško V. Problèmes de la chronologie de la culture dace de la région de la Haute - Tisza // Relations Thraco - Illyro - Helleniques. - Bucarest, 1994. - P.304-314.
- Larniová - Schmidlová M. Dalsia etapa vyskumu na mohylniku z doby rimskej v Zemplíne // AVNS. - Nitra, 1975. - S.61.
- Longauerová M., Longauer S. Structural analysis of a scabbard and a ring nail from Zemplin // SA. - 1990. - XXXVIII. - 2. - S.349-355.
- Mihalák J. Oskori emlékek Ugocsavarmegyeében // AE. - 1893. - 2 - Old.410-418.
- Mihok L., Kotigoroško V., Holly A., Pribulová A., Cendel P. Kovacka výroba na dackom hradisku Mala Kopuna // SZ AUSAV, 1995. - 31. - S.65-88.
- Moscaiu E. Rites funéraires des geto - daces // Dacia. - 1977. - XXI. - P.328-340.
- Pieta K. Die Puchov - kultur. - Nitra, 1982. - 311 s.
- Rusu M., Bandula O. Mormintul unei capetenii celtice de la Ciunesti. - Baia Mare, 1970. - 61 p.
- Ursachi V. Zargidava dacica de la Brad. - Bucuresti, 1995. - 590 p.
- Vulpe A. La necropole tumulaire de Popești // Thraco - Dacica. - 1976. - P.193-215.
- Werner J. Spatlatene - schwerter norischer herkunft // Symposium ausklang der latene zivilisation. - Bratislava, 1977. - S.367-403.